

УДК 008/930.85:004+340

ЗАСЛАВСЬКА Л.В., старший науковий співробітник наукового організаційного сектору ДНУ ПБП НАПрН України.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6951-2627>.

РАДЗІЄВСЬКА О.Г., кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач сектору прав і безпеки людини в інформаційній сфері наукового відділу інформаційного суспільства і права ДНУ ПБП НАПрН України;

старший викладач ФСП НТУУ “КПІ імені Ігоря Сікорського”.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3813-3987>.

ГЕНЕЗИС ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті досліджено сутність, зміст та основні етапи розвитку інформаційної культури, висвітлено її функції та складові, а також генезис терміну “інформаційна культура”. Проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання інформаційної культури в Україні.

Ключові слова: інформація, культура, інформаційна культура, функції інформаційної культури, складові інформаційної культури, суб’єктна інформаційна культура, суспільна інформаційна культура, інформаційна культура держави, інформаційне суспільство, цифровізація, інформаційна безпека, інформаційні права.

Summary. The article examines the essence, content and main stages of development of information culture, highlights its functions and components, as well as the genesis of the term “information culture”. The current state of regulatory regulation of information culture in Ukraine is analyzed.

Keywords: information, culture, information culture, functions of information culture, components of information culture, subject information culture, public information culture, information culture of the state, information society, digitalization, information security, information rights.

Постановка проблеми. Активний розвиток інформаційних технологій, цифровізація всіх сфер життя сучасного світу та пов’язані з цим суспільні трансформації зумовлюють підвищений інтерес дослідників до інформаційної сфери. Суспільні перетворення, видозмінення існуючих та виникнення принципово нових взаємодій між суб’єктами суспільних відносин, пов’язаних з використанням нових технологій, діджиталізацією виробничих та управлінських процесів, глобалізацією, призводять до формування нового соціального укладу, при якому інформація та знання набувають істотного значення. Існування в сучасному інформаційному суспільстві вимагає наявності нових знань, вмінь та навичок у суб’єктів, а також формування принципів та механізмів реагування на новітні виклики, які постають перед соціумом через прискорену та всеохоплюючу інформатизацію. Питання інформаційної культури, як невід’ємної складової життя інформаційного суспільства, стають важливим підґрунтям ефективного функціонування та розвитку людини, суспільства і держави, а відповідно, – предметом наукового пошуку. Увага дослідників до проблеми інформаційної культури як культури нової формації обумовлена ще й тим, що вона одночасно є і формуючим, і безпековим елементом сучасного світу. Формування нових принципів, ціннісних орієнтирів, правових та етичних

© Заславська Л.В., Радзівська О.Г., 2024

норм в інформаційному суспільстві, тобто відповідного рівня інформаційної культури, дозволить розвивати безпечне інформаційне середовище. Водночас лише достатній рівень індивідуальної та суспільної інформаційної культури, та її складових, таких як інформаційна грамотність, інформаційні (цифрові) компетентності дозволять убезпечити людину та суспільство від небезпек в інформаційній сфері. Тому формування інформаційної культури стає нагальною потребою для будь-якого сучасного суспільства, зорієнтованого на забезпечення безпеки та розвитку в цифрову епоху.

Результати аналізу наукових публікацій свідчать, що незважаючи на достатній інтерес до поняття “інформаційна культура” в кібернетиці, соціології, психології, культурології, педагогіці та інших соціогуманітарних науках на сьогоднішній день не існує однозначного визначення та єдиної думки щодо трактування терміну. Багато вчених, а саме: К. Беляков, О. Дзьобань, Н. Новицька, С. Онопрієнко, О. Палеха, Ю. Палеха, О. Прудникова, І. Шопіна, Н. Уханова та інші присвятили чимало наукових праць з дослідження інформаційної культури. Проте поняття “інформаційна культура” не має однозначного визначення та все ще залишається не надто дослідженою категорією у правовому аспекті.

Сучасний науково-технічний прогрес, розвиток нових технологій та трансформаційні процеси у суспільстві призводять до потреби нового бачення та трактування феномену під назвою “інформаційна культура”, створення більш дієвих правових механізмів її забезпечення в Україні.

Метою статті є виявлення походження терміну “інформаційна культура”, його історичного контексту та еволюції, а також – основних етапів формування нормативно-правової бази українського законодавства у сфері інформаційної культури, на підставі аналізу змісту, складових та ознак інформаційної культури як феномену інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Інформація завжди була найважливішою, невід’ємною складовою частиною життя людини. В умовах становлення і розвитку інформаційного суспільства, формування нового цивілізаційного укладу інформація набуває дедалі більшого значення. Відповідно до Закону України “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” одним з головних пріоритетів України є “прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особистому розвитку та підвищуючи якість життя” [1]. Тому у будь-якій сучасній цивілізованій демократичній державі право на інформацію віднесено до основоположних прав людини, адже саме завдяки йому особистість має можливість реалізувати свій потенціал та задовольнити свої фундаментальні інформаційні потреби [2, с. 11].

У статті 34 Конституції України закріплено гарантії прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку. Стаття 54 Конституції України гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв’язку з різними видами інтелектуальної

діяльності. Стаття 31 Конституції України гарантує приватність в інформаційному просторі, зокрема таємницю листування і повідомлень [8]. Забезпечення доступу кожного до інформації; рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства визначено як основні напрями державної інформаційної політики у статті 3 Закону України “Про інформацію” [7].

Проте до середини XX століття інформація не була предметом пильного наукового і суспільного інтересу та аналізу з точки зору її впливу на особистість і державу. Основна увага була зосереджена на захисті інформації та її носіїв. Принципово новий рівень ставлення людства до інформації з’явився після Другої світової війни, коли економічне лідерство стало обґрунтовано ототожнюватися з наукоємною продукцією, глибокими знаннями, можливістю швидкого підвищення професійного потенціалу за рахунок умілої обробки інформації. Якщо раніше природні та енергетичні ресурси відігравали визначальну роль у виробничій діяльності людства, то в подальшому основним ресурсом суспільства стає інформація та інформаційні технології.

Для забезпечення адекватного застосування понятійного апарату в роботі, насамперед слід з’ясувати сутність понять “інформація”, “культура”, “інформаційна культура”.

Поняття “інформація”. Відповідно до загального тлумачення, представленого в Українській бібліотечній енциклопедії, поняття “інформація” (від лат. *informatio* – роз’яснення; виклад фактів, подій; представлення, поняття; ознайомлення, просвіта) – це зафіксовані в документній формі або публічно виголошені відомості про події та явища в суспільстві, державі, довкіллі, які людина сприймає безпосередньо за допомогою власних органів чуття чи спеціальних пристроїв як віддзеркалення фактів матеріального або духовного світу в процесі використання різних каналів комунікації, включно із засобами масової інформації, текстовими, вербальними повідомленнями; джерелом інформації є також взаємодія з природою [5].

У Великому енциклопедичному юридичному словнику поняття “інформація” розглядається як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві й державі та навколишньому природному середовищі [6, с. 338].

Інше визначення поняття інформації за П. Герчанівською означає обмін відомостями: між людьми; між людиною та автоматизованою системою; між автоматизованими системами; обмін сигналами у тваринному та рослинному світі. Одне із основних понять кібернетики [3, с. 80].

Відповідно до Закону України “Про інформацію”, інформація – це “будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді” [7]. Таке ж визначення надано і в статті 200 Цивільного кодексу України [16].

Закон України “Про захист економічної конкуренції” надає подібне, але більш розширене визначення поняття “інформація”, а саме: “інформація – відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп’ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості” [17].

Отже, дане поняття має досить широке тлумачення та доводить, що інформація займає вагомe місце в житті людини і суспільства.

Але інформація має бути не заради інформації, а для вирішення поставлених завдань, реалізації індивідуальних та суспільних інформаційних потреб, отримання знань тощо. Тому важливо вміти її обробляти, аналізувати та трансформувати у нові знання. Саме нові знання мають реальну цінність та фактичне значення для подальшого розвитку як окремої людини, так і суспільства в цілому, а також суттєво впливають на формування світогляду, цінностей та культури.

Поняття “культура”. У XVIII-XIX ст. поняття “культура” у переважній більшості асоціювалося з елітами суспільства та відображало їх соціальний статус та освіченість. Якщо людина мала вишукані манери, була освіченою, то її вважали “культурною”, тим самим підкреслюючи різницю між аристократами і простолюдинами. Культура стає привілеєм інтелектуальної, естетично високочутливої еліти. Носіїв культури – меншість, а споживає її більшість. З часом аристократичні привілеї у трактуванні “культури” були відкинуті, а рамки визначення цього поняття почали розширюватися на інші сфери. Так, на думку Р. Вагнера, дехто почав асоціювати поняття “культура” з оперним театром, чудовою літературою чи освітою [13, с. 12].

На початку другого тисячоліття у суспільстві формується сталий інтерес до розуміння “культури”, як явища, а відповідно, з’являється багато пропозицій до визначення цього поняття. Кожен науковець, який займається питаннями культури, має своє бачення цього феномену та пропонує власне визначення.

Нині продовжують з’являтися нові уточнення трактувань терміну з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві. Досить актуальним та таким, що відображає сучасний стан розвитку суспільства, є трактування поняття у словнику культурологічних термінів П. Герчанівської. У своїй роботі він визначає сім дефініцій цього поняття:

Культура (лат. *cultura* – обробіток, виховання, освіта, розвиток, шанування) – 1) у загальному розумінні – сукупність штучних порядків та об’єктів, створених людьми як додаток до природних, засвоєних форм людської поведінки, здобутого знання, образів самопізнання й символічних позначень навколишнього світу; 2) впорядковане середовище проживання людей, що організоване за допомогою специфічних людських способів (технологій) діяльності та насичене продуктами (результатами) цієї діяльності; 3) світ особистостей, чия свідомість та поведінка мотивується та регулюється не стільки біологічними, скільки соціальними інтересами й потребами, загальноприйнятими нормами й правилами їх задоволення; 4) світ колективів людей, об’єднаних спільними екзистенційними орієнтаціями, соціальними проблемами та досвідом спільної життєдіяльності; 5) світ особливих нормативних порядків і форм здійснення діяльності та образів свідомості, акумульованих і селектованих соціальним досвідом на підставі критеріїв їх прийнятності за соціальною ціною та наслідками, їх допустимості з точки зору підтримки рівня соціальної консолідованої спільноти і втілених у системах соціальних цілей, цінностей, правил, звичаїв, соціальних стандартів, технологій соціалізації особистості та відтворення спільнот як стійких функціональних цілісностей, що опрідечені в специфічних рисах технологій та продуктів будь-якої соціально значущої й цілеспрямованої активності людей; 6) світ символічних позначень явищ і понять, сконструйований людьми з метою фіксації й трансляції соціально значимої інформації, знань, уявлень, досвіду, ідей та ш.; 7) світ творчих новацій – способів і результатів пізнання, інтелектуальних та образних рефлексій буття та його практичного перетворення з метою розширення обсягів виробництва, розподілу та споживання соціальних надбань [3, с. 96].

Культура XXI ст. – це нові форми й засоби реалізації досягнень людства: впровадження фундаментальних наукових винаходів, розвиток засобів комунікації,

зв'язку, прорив у біотехнологіях, застосування нових матеріалів, поява нових форм інтернаціоналізації та цифровізації суспільного життя й масової культури та ін. Інформатизація та розвиток інформаційних технологій впливають на формування інформаційної культури суб'єкта (людини, суспільства) і якісно визначають її склад і властивості [10, с. 76].

Отже, поняття культури є дуже багатозначним та мінливим, тобто таким що трансформується з плином часу, розвитком технологій та зміною потреб людства. Наразі не існує єдиного загальноприйнятого визначення культури. У світовій літературі можна знайти більш як 500 визначень поняття “культура”. А згідно досліджень О. Прудникової, існує понад тисячу тлумачень поняття “культура” в різних галузях знань [4, с. 12]. Узагальненим визначенням культури, можна вважати все те, що створено людиною. Тому в широкому аспекті культуру можна розглядати як сукупність результатів людської діяльності.

Поняття “інформаційна культура”. Інформаційна взаємодія між людьми виникла з появою суспільства та належить до найдавніших соціальних явищ. Проте, незважаючи на тривалість існування інформаційних процесів у суспільстві, розуміння їх значення та спроби дослідити це явище відноситься переважно до нашого часу. Поняття “інформаційна культура” стає все більш звичним та поширеним. Основна його ознака – бажання до максимального розширення кола користувачів інформаційними ресурсами, впровадження новітніх інформаційних систем і технологій для швидкого задоволення необхідних потреб суспільства.

Інформаційна культура може розглядатися як складова частина (елемент) загальної культури, яка формується та реалізується в інформаційній сфері; або як новий феномен – культура інформаційного суспільства.

У першому випадку інформаційну культуру можна вважати відгалуженням загальної культури, яка притаманна інформаційній сфері та орієнтована на інформаційну діяльність суспільства. Вона представляє собою сукупність порядків і об'єктів інформаційної сфери, їх загальноприйнятих позначень, інформаційних знань і навичок та форм інформаційних взаємовідносин. Тобто, інформаційна культура відображає рівень організації інформаційних процесів та ефективного обігу інформації (створення, збирання, зберігання, опрацювання, подання і використання інформації) [9], досягнуті результати, а також сукупність норм, правил поведінки і культури при інформаційному обміні у суспільстві [3, с. 79].

У другому випадку інформаційна культура є результатом трансформації традиційної культури під дією впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій і систем, діджиталізації суспільних процесів та формування інформаційних взаємовідносин.

Виходячи з визначення поняття “культура”, представленого у словнику культурологічних термінів П. Герчанівської поняття “інформаційної культури” можна у загальному розуміти як:

- сукупність штучних порядків та об'єктів інформаційної сфери, які створені людьми на додаток до природних, з їх символічним позначенням, здобутих інформаційних знань (зокрема, у вигляді цифрових даних) та навичок, засвоєних форм інформаційних взаємовідносин, людської поведінки та образів самопізнання в інформаційному світі;

- впорядковане середовище проживання людей, яке організоване за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та насичене інформаційними продуктами;

– сукупність індивідуумів, чия свідомість і поведінка мотивується та регулюється біологічними і соціальними інтересами й потребами, загальноприйнятими нормами й правилами їх задоволення в інформаційному суспільстві;

– сукупність соціально консолідованих спільнот (колективних суб'єктів), з визначеними соціальними цілями, цінностями, правилами, нормами і стандартами, які об'єднані спільними екзистенційними орієнтаціями, соціальними проблемами та досвідом спільної життєдіяльності в інформаційному суспільстві;

– система символізованих позначень явищ і понять, які притаманні інформаційному суспільству, сконструйована людьми з метою фіксації й трансляції соціально значимої інформації, знань, уявлень, досвіду, ідей та ін.;

– творчі новації, способи і результати наукового і творчого пізнання, реалізація інтелектуальних та образних рефлексій буття в інформаційному суспільстві.

Таким чином, підґрунтям інформаційної культури є об'єкти і порядки створені людьми в умовах інформаційного суспільства з їх символічними назвами, інформаційні (цифрові) навички і компетентності та інформаційні взаємовідносини.

У рамках *культурологічного підходу* інформаційна культура розглядається як спосіб життя людини в інформаційному суспільстві, як складова процесу формування культури людства. Інформацію неможливо відокремити від культури, а інформаційну культуру – від загальнолюдської культури. Завдяки культурологічному підходу також можна побачити досить широкий спектр форм інформаційної культури, зокрема, культури особистості, а саме: комунікативну (культуру спілкування) і культуру мовлення; культуру письма; читання; інтелектуальну (культура наукового дослідження та розумової праці); техніко-технологічну (культура використання сучасних інформаційних систем і технологій); інформаційно-правову; світоглядну, моральну та ін.

Діяльнісний та особистісний підходи також можуть бути використані у вивченні інформаційної культури.

Діяльнісний підхід пов'язаний із розкриттям змісту компетентностей, які безпосередньо забезпечують діяльність людини в інформаційному середовищі за допомогою комп'ютерних технологій.

Розглядаючи проблему з позицій діяльнісного підходу, слід зазначити, що культурний рівень сучасної людини визначається її інформаційною культурою. Інформаційна культура людини, як і культура в цілому, відображає активну діяльність людини, а отже, розвиток самої людини як суб'єкта цієї діяльності. Діяльнісний підхід передбачає не лише активне та раціональне використання інформаційно-комунікаційних технологій, а й чітке та глибоке розуміння можливостей сучасних технологій у вирішенні завдань професійного, навчального та побутового характеру, використання інтеграційних можливостей сучасного програмного забезпечення для обробки та подання інформації, творчий підхід до розробки, вирішення різноманітних груп завдань з використанням комп'ютерної техніки та впровадженням сучасних інформаційних технологій. Діяльнісний підхід дає можливість отримати не тільки певні знання, а й певну пропозицію цих знань для чогось або у зв'язку з чимось, удосконалити їх у процесі тієї чи іншої діяльності, в тому числі діяльності, пов'язаної з інформацією.

З позицій *особистісного підходу* інформаційна культура людини відображає ступінь оволодіння нею соціально значимою інформацією, сукупністю правил, принципів і механізмів позитивної взаємодії індивідуума в інформаційній сфері. Під особистісним підходом розуміють підтримку особистісних якостей людини, що виражають дуже важливі для соціалізації характеристики, такі як спрямованість

особистості, ціннісні орієнтації, установки, домінуючі мотиви діяльності та поведінки [13, с. 28-29].

Етапи розвитку інформаційної культури.

Інформаційна культура (далі на Рис. 1 – ІК) формується тисячоліття. У залежності від способу розповсюдження інформації вчені розрізняють п'ять етапів розвитку інформаційної культури (Рис. 1.) [13]. Вищезазначені етапи розвитку інформаційної культури стали наслідком п'яти інформаційних революцій в історії людства, у результаті яких не лише кардинально змінювалися способи обробки інформації, а й спосіб виробництва, стиль життя, системи цінностей.

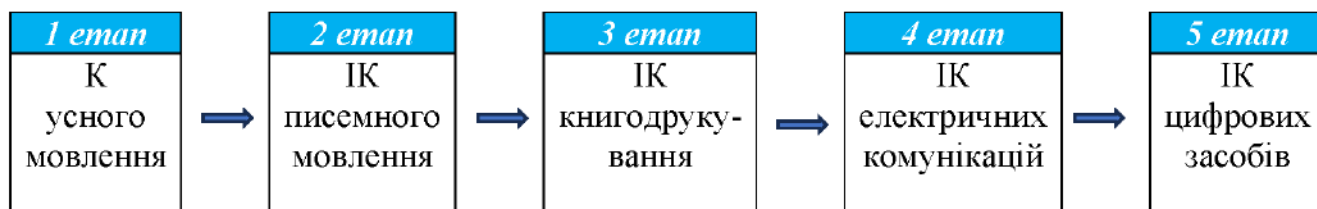


Рис. 1. Етапи розвитку інформаційної культури

Інформаційна культура усного мовлення.

Початком історії інформаційної культури визнають момент зміни формального ставлення до сигналу ситуації, характерного для тваринного світу, на змістовне, властиве виключно людям. Обмін змістовними одиницями став основою розвитку мови і початком формування культури усного мовлення або культури архаїчної цивілізації.

Інформаційна культура писемного мовлення.

Другий етап розвитку інформаційної культури, пов'язаний з виникненням писемності та започаткуванням рукописної книги. З'явилася можливість фіксувати знання на матеріальному носії, і передавати їх від покоління до покоління через її фіксацію в знаках, що розширило можливості доступу до знань ширшому колу людей.

Інформаційна культура книгодрукування.

Третій етап інформаційної культури – інформаційна культура індустріальної цивілізації або інформаційна культура книгодрукування (початок XV ст.). Цей етап пов'язаний з появою друкарської машини, призначеної для багатократного отримання однакових зображень шляхом контактного та безконтактного перенесення фарби з друкарської форми на папір. Інформація та знання стали загальнодоступними.

Інформаційна культура електричних комунікацій.

Четвертий етап розвитку інформаційної культури (кін. XIX – серед. XX ст.) пов'язаний з виникненням різних аналогових електричних способів передачі і відтворення інформації, таких як телеграф, телефон, радіо, телебачення. Це дало можливість, у великих обсягах швидко передавати та накопичувати інформацію, транслювати звук та відео на великі відстані у будь-якому обсязі.

Інформаційна культура цифрових засобів.

П'ятий етап розвитку інформаційної культури (70-ті роки XX ст.) зумовлений винаходом цифрових технологій обробки та передавання інформації. Він характеризується переходом від механічних, електричних засобів перетворення інформації до цифрових систем з програмним забезпеченням. Найбільшим винаходом цього етапу стала поява всесвітньої мережі Інтернет, який забезпечив можливість обміну інформацією у глобальних масштабах. З'явилися нові способи фіксації

інформації, які дозволили її зберігати, обробляти, розповсюджувати та надавати користувачу у цифровому форматі [13, с. 39].

У Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні електронна культура (е-культура) подана як "...форма культури, яка передбачає стимулювання та мотивування поширення здобутків у сфері культури за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій" [14].

Усі застосування визначення "електронні" (скорочено – "е-") можна узагальнити за такими ознаками, як подання інформації в цифровому вигляді (текст, звук, зображення статичне або те, що рухається у цифрових форматах), необхідність програмних та апаратних засобів для її сприйняття людиною (тобто комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення), необхідність у комунікаційних засобів для отримання чи розповсюдження інформації.

Таким чином, сьогодні людство перебуває на п'ятому етапі розвитку інформаційної культури. В розпорядженні сучасної людини численні гаджети для отримання, передачі, зберігання та поширення різних видів інформації. Нині спостерігається прискорений розвиток технологій, а також цифровізація й трансформація процесів виробництва і управління. У зв'язку з цим постає необхідність правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. Підґрунтям формування правових механізмів регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері є інформаційна культура.

Функціями інформаційної культури є:

- світоглядна (формує уявлення про глобальний інформаційний простір);
- гуманістична (передбачає охорону й захист законних прав та інтересів громадян, а також державно-конституційного ладу України);
- комунікативно-поведінкова (закладає та формує основи інформаційного спілкування між людьми незалежно від державних кордонів);
- навчально-пізнавальна (формує нові знання людини, через можливість швидкого доступу до існуючих інформаційних ресурсів);
- виховна (формує певні стереотипи поведінки людини через спрямований інформаційний вплив);
- режимна (встановлює норми певного режиму створення, збирання, зберігання, поширення та захисту інформації);
- творча (формує ідеал здобуття нових знань, умінь та цінностей) [12, с. 8].

Серед складових інформаційної культури слід виділити такі поняття, як "суб'єктна (індивідуальна) інформаційна культура", "суспільна інформаційна культура" і "інформаційна культура держави".

Суб'єктну (індивідуальну) інформаційну культуру можна трактувати, як сукупність інформації та знань, необхідних для життя в інформаційному суспільстві, наявність компетентностей для роботи з інформацією, навичок у комунікації та інформаційної грамотності.

Сьогодні поняття "інформаційна культура" досить часто зводиться до поняття "суб'єктної (індивідуальної, групової) інформаційної культури", яка представляє собою сукупність знань, навичок та компетентностей суб'єкта при роботі з інформацією. Такого принципу у визначенні інформаційної культури притримується переважна більшість фахівців.

Проте у рамках культурологічного підходу інформаційну культуру можна розглядати як форму і порядок існування людини в інформаційному суспільстві, і як складову процесу формування культури людства. Тобто, суб'єктна (особистісна) інформаційна культура формується в інформаційному суспільстві під впливом новітніх

інформаційно-комунікативних технологій та цифровізації суспільних процесів і стає складовою загальної інформаційної культури людства. Культурологічний підхід виділяє наступні форми суб'єктної інформаційної культури: комунікативну; інтелектуальну; техніко-технологічну; інформаційно-правову; світоглядну, моральну та ін. Формування суб'єктної інформаційної культури здійснюється шляхом взаємного поєднання особистісного (накопичення інформації та знання, необхідних для інформаційної взаємодії) та діяльнісного (реалізація накопичених компетентностей задля отримання нових навичок та вмінь для здійснення інформаційної діяльності) підходів.

Суспільна інформаційна культура – це формалізовані правила поведінки та встановлені механізми соціальної взаємодії в інформаційному суспільстві, які направлені на подальший інтелектуальний та інноваційний розвиток людства, на формування інформаційно грамотного індивідуального та колективного суб'єкта.

Під *інформаційною культурою держави* слід розуміти систему загальновизнаних правових норм інформаційної діяльності та інформаційної взаємодії в інформаційному суспільстві, які ґрунтуються на суспільних цілях, цінностях та взаємоповазі.

В останні роки поряд з поняттям “інформаційна культура” часто використовуються такі поняття, як “комп'ютерна грамотність”, “інформаційна грамотність”, “цифрова грамотність”, “інформаційна культура користувача персонального комп'ютера”, “інформаційна культура фахівця”. Слід зазначити, що зміст поняття “інформаційна культура” набагато ширший, ніж у вище перерахованих. Поняття “інформаційна культура” точніше відображає взаємодію окремої особистості з навколишнім інформаційним середовищем й інформаційним простором. Інформаційна культура включає в себе не тільки вміння правильно працювати на комп'ютерах, в Інтернеті, в корпоративних мережах, але і всі інші сторони багатогранного поняття культура, адаптованого до інформаційного суспільства, тобто знаннями і вміннями в області інформаційних технологій, а також бути знайомим з етичними та юридичними нормами у цій сфері [11, с. 257].

Станом на сьогодні поняття “інформаційна культура” не закріплене в жодному нормативно-правовому акті України, але дослідники та науковці у своїх працях досліджують законодавство, яке стосується цього поняття.

Розглянемо, на нашу думку, найважливіші закони та підзаконні акти, що найбільш стосуються інформаційної культури.

Починаючи з часів проголошення незалежності України відбувалося поступове формування правового забезпечення інформаційної культури, зокрема були закладені основи прав і свобод людини та громадянина, суспільства та держави в інформаційній сфері. У Конституції України [8] в статтях 11, 31, 32, 34, 54 та ін. визначено низку інформаційних та культурних прав і свобод людини і громадянина. Статті 9, 10 Закону України “Про інформацію” [7] (у редакції 1992 року), визначаються права та гарантії на інформацію громадян України та юридичних осіб. Як зазначає у своїй монографії К. Беяков положення цього Закону свідчить, “що ним, по-перше, було визначено інформацію у сфері культури в якості об'єкта інформаційних відносин. По-друге, було закріплено правову основу доступу громадян до надбань інформаційної культури шляхом визначення права на інформацію як можливості вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій, а також шляхом встановлення низки гарантій реалізації вказаного права” [2, с. 57]. Закон України “Про науково-технічну інформацію”, Закон України “Про авторське право і суміжні права” заклали основи інформаційної культури в сфері наукової творчості, літератури та мистецтва.

Проте перша згадка про інформаційну культуру з'явилася у Законі України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” від 04.02.98 р. № 75/98-ВР. У п. 9 Концепції розвиток інформаційної культури людини названий бажаним результатом інформатизації освіти, але саме поняття вжите в якості інформаційної освіченості. Указом Президента України від 06.12.01 р. № 1193/2001 Міністерству освіти і науки України було запропоновано підготувати навчальні програми для середніх і вищих навчальних закладів з навчальної дисципліни “Інформаційна культура” [18].

У Законі України “Про культуру” [19], на жаль, не знайшли прямого закріплення норми про інформаційну культуру як невід'ємну складову культури сучасної особистості, суспільства та держави. Прийняття у травні 2013 року Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні закладає основи новим поняттям, таким як: е-культура, е-освіта, е-медицина, які віддалено можна вважати складовою частиною досліджуваного нами поняття “інформаційна культура” [20].

Як зазначає К. Беляков – “Закони України “Про захист персональних даних” (2010 рік), “Про доступ до публічної інформації” (2011 рік) та інші, сприяли розвитку інформаційної культури суб'єктів інформаційних відносин, інтеріоризації ними цінностей інформаційного суспільства, підвищенню ефективності застосування комунікативних та інструментально-технологічних компонентів інформаційної культури” [2, с. 64]. Отже, на цьому етапі формується інформаційне суспільство, до представників якого висуваються необхідні вимоги володіння базовим рівнем інформаційної компетентності, покладення на них обов'язку та відповідальності щодо поширення інформації.

Наступний етап правового забезпечення інформаційної культури стосується сфери інформаційної безпеки. У рішеннях Ради національної безпеки і оборони України “Про Стратегію кібербезпеки України” [21], “Про Доктрину інформаційної безпеки України” [22] підвищення цифрової грамотності громадян та культуру безпекового поведіння в кіберпросторі віднесено до пріоритетів та напрямів забезпечення кібербезпеки України. У Доктрині інформаційної безпеки України з'являються дотичні поняття, такі як “медіа-культура” і “медіа-грамотність”, проте визначення їх не наводиться. Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” від 05.10.17 р. № 2163-VIII закріплює на сьогодні досить популярні у вжитку терміни “кіберпростір”, “кіберзагрози”, “кібератаки”, “кібероборона”, “кіберзахист”, “кіберзлочин”, “кібертероризм” та ін. [23].

Останнім часом відбулася низка змін у законодавстві, спрямованих на подолання деструктивних інформаційних впливів, пропаганди та протидії спеціальним інформаційним та психологічним операціям. Відповідно до положень Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України”, Закон України “Про кінематографію” був доповнений статтею 15-1, в якій, зокрема, було встановлено заборону розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що створюють позитивний образ працівників держави-агресора, працівників радянських органів державної безпеки, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України, а також заборона трансляції (демонстрування шляхом показу каналами мовлення) фільмів, вироблених фізичними та юридичними особами держави-агресора [24]. Законом України “Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту” було внесено зміни до Законів України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про видавничу справу”, відповідно до яких, зокрема, “видавнича продукція, що має походження або виготовлена та/або ввозиться з території держави-агресора, тимчасово окупованої території України,

може бути ввезена на митну територію України та розповсюджена на її території за умови наявності відповідного дозволу” [25].

У проєкті закону “Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності” від 04.08.22 р. № 7633 пропонується внести зміни до Закону України “Про освіту”, а саме доповнити статтю 6 таким змістом “захист освітньо-інформаційного простору України від впливу російського імперіалізму, який став основою загарбницької геополітичної доктрини “руського міра” [26].

У прийнятому Законі України “Про медіа”, який об’єднав у собі 6 різних законів, у п. 1 ст. 5 йдеться про “забезпечення достовірності та збалансованості подання інформації, гарантування вільного і відкритого обговорення суспільно важливих проблем, політична, економічна та ідеологічна багатоманітність, а також забезпечення свободи діяльності у сфері медіа, захист суб’єктів у сфері медіа від тиску з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування”. У п. 2 цієї ж статті йдеться про “створення умов для задоволення та забезпечення інформаційних і культурних прав та потреб громадян України”, а стаття 36 містить положення щодо заборони та регулювання різних видів інформації яка може бути шкідливою, небезпечною, містити пропаганду чи насилля, заклики до тероризму, та ін. таким чином загрожувати національній безпеці держави та формуванню здорової нації [27]. Загалом в даному Законі прослідковується чітке регулювання споживання якісного інформаційного продукту, заборона певних видів інформації для дітей та забезпечення медіаграмотності населення.

В українському законодавстві є досить багато нормативно-правових актів, які регулюють відносини в інформаційному просторі. Проте не існує окремого закону, який би безпосередньо регулював питання інформаційної культури. Частково питання інформаційної культури в Україні регулюються в рамках інших законодавчих актів, зокрема:

Закон України “Про інформацію” встановлює загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації [7].

Закон України “Про освіту” включає положення про інформаційну освіту та цифрову грамотність як складові сучасної освіти [15].

Зазначені закони встановлюють основні принципи і норми, що регулюють збір, зберігання, обробку, використання та захист інформації в Україні. Вони також визначають права та обов’язки суб’єктів інформаційних відносин, а також механізми їх захисту. Законодавство України постійно потребує змін та оновлень, щоб відповідати сучасним викликам інформаційного суспільства.

Висновки.

Інформаційна культура – поняття багатогранне, а його визначення певною мірою залежить від сфери застосування. Її можна розглядати як елемент загальної культури, яка формується та реалізується в інформаційній сфері; або як новий феномен – культуру інформаційного суспільства.

Формування інформаційної культури відбувалося протягом тисячоліть. Розрізняють п’ять основних етапів розвитку інформаційної культури у залежності від способу розповсюдження інформації: *інформаційна культура усного мовлення; інформаційна культура писемності; інформаційна культура книгодрукування; інформаційна культура електричних комунікацій; інформаційна культура цифрових засобів*. Вищезазначені етапи розвитку інформаційної культури стали наслідком інформаційних революцій в історії

людства, у результаті яких не лише кардинально змінювалися способи обробки інформації, а й способи виробництва, стиль життя, система цінностей.

Підґрунтям інформаційної культури є об'єкти і порядки створені людьми в умовах інформаційного суспільства з їх символічними назвами, інформаційні (цифрові навички і компетентності) та інформаційні взаємовідносини.

Функціями інформаційної культури є: світоглядна; гуманістична (соціально-правова); комунікативно-поведінкова; навчально-пізнавальна (інтелектуальна); виховна; творча.

Інформаційна культура існує на індивідуальному, суспільному та державному рівнях. Відповідно можна виокремити такі поняття як “суб’єктна інформаційна культура”, “суспільна інформаційна культура” та “інформаційна культура держави”. Кожному поняттю притаманні свій зміст, форма, критерії та механізми формування. Рівень інформаційної культури на індивідуальному та колективному рівнях повинен відповідати сучасному етапу розвитку нової суспільної формації і технологій.

Сьогодні поняття “інформаційна культура” досить часто зводиться до поняття “суб’єктної (індивідуальної, групової) інформаційної культури”, яка представляє собою сукупність знань, навичок та компетентностей суб’єкта при роботі з інформацією. Однак зміст поняття “інформаційна культура” набагато ширший, ніж набір знань та компетентностей особистості.

Вперше термін “інформаційна культура” на рівні законодавства, як публічно-правову категорію, було введено в Концепції Національної програми інформатизації, де під інформаційною культурою розуміли комп’ютерну грамотність людини. Проте поняття “інформаційна культура” та його визначення не отримало свого відображення в національному законодавстві. Є лише згадки про інформаційну культуру через призму прав та свобод людини і громадянина (Конституція України, Закони України “Про інформацію”, “Про доступ до публічної інформації”), через інформаційні компетентності (Закон України “Про Концепцію Національної програми інформатизації”), через просвітницькі проекти (рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України”) та у розрізі питань забезпечення інформаційної безпеки через дотичні питання цифрової грамотності та культури безпечного поводження у кіберпросторі (рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про Стратегію кібербезпеки України”, “Про Доктрину інформаційної безпеки України”, Закон України “Про медіа”).

Використана література

1. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки: Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
2. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір: монографія / за заг. ред. К.І. Беякова. Київ: КВІЦ, 2018. 168 с.
3. Герчанівська П.Е. Культурологія: термінологічний словник. Київ: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. 439 с.
4. Прудникова О.В. Феномен інформаційної культури: онтологічний статус та соціоантропологічні детермінанти: монографія / за заг. ред. О.П. Дзьобаня. Харків: Право, 2017. 496 с.
5. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ “Юридична думка”, 2007. 992 с.
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

8. Конституція України: Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Уханова Н.С. Інформаційна культура особистості: сутність і зміст. *Інформація і право*. № 1(36)/2021. С. 159-166.
10. Дзьобань О.П. Інформаційна безпека в контексті інформаційної культури. *Інформація і право*. № 1(20)/2017. С. 74-81.
11. Новицька Н.Б., Новицький А.М., Приймаченко Д.В. Інформаційна культура як складова формування державної політики у сфері фахової передвищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 255-259.
12. Новицька Н.Б. Організаційно-правові аспекти інформаційної культури в управлінській діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 205 с.
13. Палеха Ю.І., Палеха О. Ю., Горбань Ю.І. Інформаційна культура: навч. посібн. / за заг. ред. проф. Ю.І. Палехи. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 400 с.
14. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.13 р. № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>
15. Про освіту: Закон України від 05.09.17 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
16. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
17. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.01 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
18. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.98 р. № 75/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27-28. Ст. 182
19. Про культуру: Закон України від 14.12.10 р. № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168
20. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.13 р. № 386-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/246420577>
21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року “Про Стратегію кібербезпеки України”: Указ Президента України від 15.03.16 р. № 96/2016. *Офіційний вісник Президента України*. 2016. № 10. Ст. 198.
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року “Про Доктрину інформаційної безпеки України”: Указ Президента України від 25.02.17 р. № 47/2017. *Офіційний вісник Президента України*. 2017. № 5. Ст. 102.
23. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.17 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
24. Про кінематографію: Закон України від 13.01.98 р. № 9/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Про внесення змін до деяких законів України щодо обмеження доступу на український ринок іноземної друкованої продукції антиукраїнського змісту: Закон України від 08.12.16 р. № 1780-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-19#Text>
26. Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності: проект закону від 04.08.22 р. № 7633. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7633&conv=9>
27. Про медіа: Закон України від 13.12.22 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>